

Шинкоренко Т.П., канд. екон. наук
Інститут економіки та прогнозування НАН України

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯННЯ ІЗ ЗАГАЛЬНОСВІТОВИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ

Розглянуто закономірності макроструктурних змін і залежність динаміки економічного зростання від структури економіки за видами економічної діяльності. Досліджено структурні зрушення, що відбуваються в економіці України в розрізі агрегованих і стратегічних секторів економіки в процесі трансформації порівняно із загальносвітовими тенденціями. Визначено основні макроструктурні деформації української економіки, які необхідно усунути з метою прискорення економічного зростання та підвищення конкурентних позицій української економіки. Метою статті було проведення порівнювальних досліджень із використанням методичних підходів, які застосовуються міжнародними установами.

Секторальна структура національних економік за видами економічної діяльності є узагальненою характеристикою якісного рівня розвитку економічної системи в цілому. Саме тому пропорції національних економік за умов глобалізації економічного простору є постійним об'єктом моніторингу з боку Світового банку (World Bank), Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (ISSA), а також інших міжнародних установ. На жаль, за винятком видань Світового банку, відомості щодо української економіки відсутні у більшості із аналітичних і довідкових матеріалів відносно макропропорцій національних економік, які систематично оприлюднюються міжнародними установами.

Враховуючи націленість України на приєднання до Європейського Союзу, проведення порівнювального аналізу макроструктурних зрушень, які відбуваються в українській економіці, із загальносвітовими тенденціями і, особливо, структурними параметрами економік європейського співтовариства, що слугують критеріями конвергенції трансформаційних країн до ЄС, є вкрай важливим для розробки та своєчасного корегування економічної політики.

Проблема залежності розвитку окремих видів економічної діяльності (за різним ступенем агрегації) та економічного зростання завжди була в колі питань економічної науки¹, однак еволюція структури економіки стала безпосереднім об'єктом наукового дослідження в другій половині ХХ ст., коли у світі відбувалися кардинальні зміни в основних процесах життєдіяльності та людського розвитку.

Економічною та соціологічною науками напрацьовано чисельні концепції, що пояснюють трансформації економічних і соціальних структур: "тео-

¹ Намагання оцінити вплив окремих видів діяльності на розвиток і багатство країни мало місце вже в перших зразках економічної думки; працях меркантилістів, роботах Адама Сміта, Давіда Рікардо, а також інших.

рія циклічних та структурних трансформацій економіки" (К.Кларк) [1], "теорія трьох хвиль" (А.Тоффлер) [2]; "сучасна теорія економічного зростання" (С.Кузнець) [3]; "теорія постіндустріального суспільства" (Д.Белл, А.Туррен) [4, 5]; американські та європейські теорії НТР: "концепція нового або інформаційного суспільства" (П.Друкер) [6], "корпоративної економіки та суспільства достатку" Дж. К. Гелбрейта [7], "інформаційної економіки" (М.Порат) [8], "теорія стадій економічного зростання" (У.Ростоу) [9] тощо.

Засновником одного з основних теоретичних підходів щодо аналізу еволюційного розвитку структури національних економік був англійський економіст і статистик Колін Кларк, який в 40-і рр. минулого сторіччя висунув теоретичну концепцію "трьох секторів", відповідно до якої в процесі розвитку економіки відбувається послідовна зміна ролей трьох основних її секторів (первинного – виробництво сировини; вторинного – види діяльності, що переробляють сировину в кінцеву продукцію та третинного – види діяльності, що обслуговують і сприяють розвитку перших двох секторів і забезпечують відтворення робочої сили). Відповідно до теорії К.Кларка сектори економіки мають свій життєвий цикл і під впливом закономірних зсувів у структурі потреб людей² відбувається послідовний перехід провідної ролі секторів (для економічного розвитку в цілому): від первинного до третинного [див. 1]. Показово, що ця концепція виявила свою життєздатність упродовж 60-ти рр. і досі зберігає актуальність для аналітиків і науковців [10]. Реальні зміни, що відбуваються в економіці, призводять до корегування базової концепції. Подальший розвиток теоретичних моделей структурування економіки, головним чином, йшов шляхом деталізації третинного сектора, залишаючи практично без змін перші два сектора. У науковій літературі існують публікації з інтерпретацією нових (додаткових) секторів економіки – "четвертинного"³, який об'єднує всі галузі інформаційного та наукового обслуговування, та "п'ятиртинного", що охоплює галузі, продуктом діяльності якого є виробництво знань та інформаційних продуктів [див. 4, 8; 11, 12].

Логічним продовженням створення теоретичних моделей структури економіки є подальший пошук сегментів, які стають основними рушійними чинниками економічного розвитку. На думку більшості науковців, найважливішим ресурсом виробництва стають знання, що зумовлюють провідну роль індустрії високих технологій в загальному виробництві. Ідея посилення значення наукових знань для розвитку економіки була вже закладена в підвалини концепції постіндустріального суспільства Д.Белла [див. 4]. Вирішальна роль знань у забезпеченні сталого розвитку економіки також підкреслюється і "Но-

² Потреби людей є вихідною та найважливішою економічною категорією, будучи усвідомленими вони стають економічними інтересами і зумовлюють структурні зрушення в економіках країн.

³ Виділення четвертинного сектора економіки мало місце ще в роботах Ж. Фурастьє, який вважав техніку визначальним фактором суспільного розвитку, що зумовлює послідовну "зміну цивілізацій", від первинної (аграрної) до сучасної четвертинної або "духовного" виробництва. Вказуючи на те, що в господарстві майбутнього до 90% робочої сили буде зосереджено в секторі виробництва послуг та інформації, що виникнуть елементи панування технократії, Фурастьє багато в чому випередив класиків постіндустріалізму Д.Белла, О.Тоффлера, А.Турена та інших.

вою теорією зростання", що була розроблена в другій половині 80-х–90-х рр. ХХ ст. професором Станфорського університету Полом Ромером і є однією з найпоширеніших сучасних теоретичних концепцій. На відміну від попередніх теорій, де технології розглядалися як продукт неринкових сил, нова теорія, що ще називають "ендогенною" теорією зростання, розглядає технологічне оновлення як ендогенний процес, який відповідає ринковим стимулам [13]. Хоча структурні зрушення не є безпосереднім об'єктом досліджень нової теорії, але логічним висновком з її основних теоретичних посилок є те, що *забезпечення економічного зростання повинно супроводжуватися збільшенням частки видів діяльності, що пов'язані з створенням і розповсюдженням знань (освіти, науки, дослідницької та експериментальної діяльності тощо).*

Викладені вище теоретичні підходи щодо моделювання структури економіки покладені в основу сучасної методології аналізу пропорцій національних економік, які ґрунтуються на прийнятій економічним співтовариством Міжнародній стандартній галузевій класифікації видів економічної діяльності (ISIC) [14].

Методологічні напрями порівняльного аналізу структури економік можна розподілити на три узагальнених групи: **перша** охоплює дослідження структури економіки в цілому (на основі трьох-, п'яти-, шестисекторної, а також більшої ступені деталізації моделей) та окремо структури обробної промисловості (різної ступені агрегації складових); **друга** – спрямована на оцінку зрушень у секторальній структурі економіки задля характеристики процесу створення та розповсюдження знань, індикаторами чого слугує частка стратегічних секторів економіки та структура обробної промисловості за технологічним рівнем, а також дослідження розвитку інформаційно-комунікативних технологій (ІТК), які на сучасному етапі є найактивнішими каталізаторами економічного зростання; **третя** досліджує структуру економік на основі аналізу структури зовнішньої торгівлі.

Серед визначених напрямів досліджень структурних параметрів національних економік ми зупинимося на характеристиці структурних змін за трьох- та шестисекторною моделями економіки (що в найбільш узагальненому вигляді відбивають макроструктурні зміни) та за стратегічними секторами економіки (що є узагальненою макроструктурною характеристикою просування країн в напрямку створення економіки знань).

Наведені в табл. 1 дані стосовно структурних змін, які відбулися у світовій економіці в розрізі 3-х основних секторів за 1991–2003 рр., вказують на те, що основними загальносвітовими тенденціями макроструктурних зрушень є *стале скорочення в виробництві ВВП частки аграрного сегменту економіки та зростання частки послуг, які притаманні країнам як з високим, так і низьким рівнем доходу на душу населення.*

При цьому в країнах із високим і середнім рівнем доходу на зростання частки сектора послуг спрацювало також скорочення питомої ваги індустрії (у тому числі і обробної промисловості), що є свідченням поступового поширення постіндустріальної економіки у світі. Проте і у бідних країнах, які ще

знаходяться в процесі індустріалізації (що підтверджується зростанням частки індустріальної складової) відбувається динамічний розвиток сфери послуг, що є характерною ознакою сучасного етапу розвитку світової економіки. Важливо, що зазначені зрушення в структурі економік всіх виділених груп країн відбулися за умов зростання виробництва по всіх секторах, і були зумовлені, насамперед, випереджаючою динамікою сфери послуг.

Таблиця 1

Структура валової доданої вартості в розрізі трьох секторів*, %

Групи країн за рівнем доходу на душу населення	Рік	Сільське, рибне та лісове господарство	Індустрія	у тому числі обробна промисловість	Послуги
ISIC Rev. 3		01–05	10–45	15–37	50–99
Низький дохід	1990	32	26	15	41
	2003	24	27	14	49
Середній дохід	1990	15	39	24	46
	2003	10	36	22	54
низький середній дохід	1990	19	39	26	43
	2003	11	37	25	52
високий середній дохід	1990	8	39	20	52
	2003	6	35	18	59
Низько середній дохід	1990	18	37	22	45
	2003	12	35	21	53
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	1990	25	40	30	35
	2003	14	49	36	36
Європа та Центральна Азія	1990	16	43	...	41
	2003	8	31	18	61
Латинська Америка та Карибський басейн	1990	9	36	22	55
	2003	7	27	16	66
Середній Схід та Північна Африка	1990	14	38	13	48
	2003	11	43	13	47
Південна Азія	1990	31	27	17	43
	2003	22	26	16	51
На південь від Сахари	1990	19	34	17	47
	2003	17	31	14	52
Високий дохід	1990	3	33	22	65
	2003	2	27	18	71
Єврозона	1990	4	34	24	62
	2003	2	28	20	70
Україна**	1990	26	45	44	30
	2003	12	34	20	54

* Складено за даними: 2005 World Development Indicators. The World Bank. – P. 204.

** Розрахунки по Україні здійснено за даними: Національні рахунки України за 2003 рік: Стат. зб. – К., 2004. – С. 43–45; Таблиця "Витрати–Випуск" за 2003 р.

Дані Світового Банку за 2003 р. щодо структурних пропорцій української економіки відрізняються від даних Держкомстату України: частка сільського господарства – 14%, індустрії – 40% (у тому числі обробна промисловість – 25%), послуги – 46% [15].

У цьому ж напрямі відбувається і зміна пропорцій української економіки, де протягом 1991–2003 рр., частка сільського господарства у структурі

ВВП скоротилася більш ніж вдвічі (з 26% у 1990р. до 12% у 2003р.), а питома вага сфери послуг зросла відповідно з 30% до 52%. Але в цілому, за часткою сільського господарства Україна в 6 разів, а часткою індустрії майже в 1,3 раза перевищує рівень країн із високим рівнем доходу, суттєво поступаючись за рівнем розвитку сфери послуг [15].

Структурування української економіки є більш повільними і менш ефективним, ніж в успішних трансформаційних країнах. Так за 13 років трансформації (1990–2003 рр.), головним чином, за рахунок динамічного розвитку сфери послуг та обробної промисловості частка первинного сектора скоротилася: майже втричі в Польщі (з 8 до 3%); близько як в 4 рази в Угорщині (з 15 до 4%) та Литві (з 27 до 7%); більш ніж в 4 рази в Естонії (з 17 до 4%); а в Латвії навіть більш ніж в 5 разів (з 22 до 5%). Певний вплив на ці процеси в країнах Балтії та Угорщині справило також і реальне скорочення аграрного виробництва. Таке явище в останні роки має місце і в окремих розвинених країнах: Японії, Об'єднаному королівстві та Фінляндії [див. 15].

Враховуючи природно-кліматичні особливості України, скорочення частки аграрного сектора економіки повинно носити відносний характер, і відбуватися на тлі збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок випереджаючого розвитку інших секторів, насамперед високотехнологічної промисловості, соціально орієнтованих видів економічної діяльності, а також фінансових і ділових послуг. Це потребує впровадження ефективної аграрної політики. Проте за оцінками, зробленими Світовим Економічним Форумом в межах рейтингового визначення конкурентоспроможності національних економік за 2004–2005 рр., українська аграрна політика визнана як занадто обтяжлива для економіки і така, що не балансує інтересів платників податків, споживачів та виробників [16]. У рейтингу країн за якістю аграрної політики Україна посіла 102 місце (із 104), залишивши після себе Японію та Зімбабве [див. 16]. Але, якщо Японія, що відноситься до найбагатших країн світу, може дозволити собі неефективне витрачання коштів на підтримку власного сільськогосподарського виробництва, то для нашої країни таке марнотратство є згубним і не стимулює прогресивних структурних зрушень.

Окрім меншої інтенсивності, процес структурування української економіки має дві якісні відмінності від світових тенденцій. Перша полягає в тому, що скорочення частки сільського господарства в виробництві ВДВ відбувалося на тлі зростанням його питомої ваги в структурі зайнятості, що є свідченням зниження його ефективності. Протягом трансформаційної кризи (1991–1999 рр.) частка зайнятих у сільському господарстві, внаслідок більш помірного зменшення їх численності, ніж в інших секторах економіки, зростала (з 20,1% у 1990 р. до 26,6% у 1999 р.), і тільки з 2003 р. в Україні окреслилася тенденція як відносного, так і реального їх скорочення. У 2004 р. порівняно з 2002 р. чисельність зайнятих в сільському господарстві з особистими селянськими господарствами скоротилася з 5,3 млн до 4,0 млн осіб, а їх

частка наблизилася до 19,7%⁴. Але і цей показник багаторазово перевищує рівень розвинених, і переважної більшості трансформаційних країн, де частка зайнятих (за винятком Польщі) у 2002 р. коливалася від 0,9% в Об'єднаному Королівстві до 6,8% в Ірландії. В середньому по країнах Євросоюзу вона становила 4,9%, а по країнах "Великої сімки" – 3,3%⁵.

Іншою відмінністю структурних процесів в українській економіці від загальносвітових тенденцій є скорочення внеску обробної промисловості в виробництво ВДВ, що свідчить про деградацію структури українського промислового виробництва і є наслідком, насамперед, структурних зрушень, які відбуваються безпосередньо всередині самої обробної промисловості на користь виробництв з низькою часткою валової доданої вартості у валовому випуску, тобто енергомістких виробництв сировинного характеру. Так, при зростанні у 2004 р. порівняно з 2000 р. частки обробної промисловості в структурі випуску з 36,9 до 39,0%, її частка у структурі ВДВ скоротилася з 21,0 до 20,0%.

Реальні відмінності макроекономічних пропорцій є ще більшими. Це пов'язане з тим, що внаслідок поширення в трансформаційних країнах практики трансфертного ціноутворення, параметри секторальних структур їх економік, які визначаються на основі офіційних статистичних джерел, не завжди відбивають реальні пропорції економічних систем, і ступень скривлення структурних параметрів є тим більшою, чим більш поширено трансфертне ціноутворення. Так, наприклад, при аналізі структури російської економіки фахівцями Світового банку, частка торгівлі в ВВП в 2000 р. за даними офіційної статистики Росії була знижена на 13 відсоткових пунктів на користь промисловості. У результаті частка промисловості зросла з 28 до 41%, що знизило частку послуг [17].

Проведені відділом моделювання та короткострокового прогнозування ІЕП НАНУ дослідження щодо діяльності так званих "нетипових" підприємств⁶ в економіці України [18, с. 96–106] підтверджують значне поширення практики трансфертного ціноутворення також і в Україні. Свідченням цього є зосередження саме в оптовій торгівлі та посередництві в торгівлі переважної більшості таких підприємств. При цьому близько третини нетипового бізнесу в оптовій торгівлі припадає на торгівлю паливом і продовольчими товарами (у тому числі і сільськогосподарсько продукцією), що спрацьовує, з одного боку, на реальне скорочення частки в виробництві ВДВ сільського господарства, а також таких видів промислової діяльності, як харчова; виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення, а з іншого – на безпідставне збільшення частки торгівлі. Аналогічні операції також здійснюються підприємствами і інших видів промислової діяльності. Окрім торгівлі, каналом фіктивного збільшення

⁴ Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Держкомстат України, 2005. – С. 388.

⁵ Розраховано за даними: Annual National Accounts databases, June 2004.

⁶ До нетипових відносяться підприємства з великим обсягом реалізованої продукції за умов малої чисельності працюючих, а саме такі, де річний рівень продуктивності праці (в межах одного виду діяльності) в 10 і більше разів перевищує рівень продуктивності типового сегменту економіки.

Структурні зміни в економіці України...

частки сфери послуг у структурі української економіки є також широко розповсюджена практика залучення до виробництва сторонніх організацій, що в переважній частині відносяться до сфери послуг. Зазначені операції впливають на статистику національних рахунків: частка прибутку (або ВДВ), інформація щодо якої надходить до органів статистики, переходить із секторів, де вони фактично виробляються в у сферу послуг. Це спотворює реальну структуру економіки в бік збільшення частки цієї складової за рахунок скорочення питомої ваги сільського господарства та промисловості.

Аналіз тенденцій структурування економіки в межах шестисекторної моделі показує, що загальною закономірністю є значний розвиток фінансових, страхових, а також інших ділових послуг, частка яких стало зростає. При чому в розвинених країнах це спричинено не тільки скороченням питомої ваги аграрного та промислового сегментів економіки, але також і зменшенням частки таких видів традиційних послуг, як торгівля та транспорт (табл. 2).

Таблиця 2

Структура валової доданої вартості в розрізі шести секторів*
(в основних цінах), %

	Рік	Сільське, рибне та лісове господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля, готелі та ресторани, транспорт	Фінансові послуги, страхування та інші ділові послуги	Інші послуги
ISIC Rev. 3		01–05	10–41	45	50–64	65–74	75–99
Канада	1981	4,2	27,8	7,7	21,4	18,8	20,1
	1991	2,7	23,0	6,3	21,4	23,9	22,8
	2001	2,2	26,7	5,3	20,7	25,6	19,5
США	1981	2,7	28,4	4,2	24,2	19,8	20,0
	1991	1,9	22,6	4,2	22,1	25,1	24,1
	2001	1,6	17,9	5,0	22,6	30,3	22,7
	2003	1,2	17,4	4,9	19,6	32,0	24,9
Японія	1981	3,4	31,1	9,2	20,6	17,0	18,7
	1991	2,2	28,5	9,3	20,1	21,2	18,6
	2001	1,3	23,4	6,6	19,3	27,4	22,0
	2003	1,3	22,7	6,5	18,8	27,7	23,0
Франція	1981	4,5	27,5	6,3	46,0	23,4	19,9
	1991	3,3	22,3	6,0	20,1	26,8	21,5
	2001	2,7	20,0	4,8	19,4	30,0	23,1
	2004	2,4	15,8	5,9	19,1	31,0	25,8
Німеччина	1981	2,0	33,5	6,8	17,9	19,5	20,3
	1991	1,4	30,4	5,9	17,7	24,2	20,3
	2001	1,2	24,5	4,8	18,2	29,8	21,4
	2004	1,1	25,1	4,0	18,1	29,1	22,6
Італія	1981	5,5	29,8	7,5	23,9	16,0	17,3
	1991	3,5	25,1	6,2	24,1	21,2	19,8
	2001	2,7	22,4	4,9	23,7	26,8	19,6
	2004	2,5	21,4	5,2	23,2	27,7	20,0

Продовження табл. 2

	Рік	Сільське, рибне та лісове господарство	Промисловість	Будівництво	Торгівля, готелі та ресторани, транспорт	Фінансові послуги, страхування та інші ділові послуги	Інші послуги
ISIC Rev. 3		01–05	10–41	45	50–64	65–74	75–99
Об'єднане королівство	1981	2,3	35,5	5,6	19,3	15,8	21,5
	1991	1,8	26,2	5,9	22,1	22,3	21,7
	2001	0,9	19,9	6,0	23,2	27,6	22,5
Структурний стандарт¹⁾	1981	3,5	30,5	6,8	24,8	18,6	19,7
	1991	2,4	25,5	6,3	21,1	23,6	21,3
	2001	1,8	22,1	5,3	21,0	28,2	21,5
	2004²⁾	1,6	20,3	5,3	20,2	29,9	22,5
Фінляндія	1981	8,0	30,4	7,3	22,0	13,9	18,5
	1991	5,5	22,4	7,5	21,7	18,0	25,1
	2001	3,5	26,7	5,7	21,9	21,0	21,2
	2004	3,1	24,9	5,3	22,7	21,6	22,4
Ірландія	1986	10,0	29,3	5,9	18,8	16,8	19,2
	1991	8,4	29,9	5,4	20,6	15,8	19,9
	2001	3,4	34,8	7,3	18,3	20,2	16,0
	2003	2,6	33,0	8,2	17,7	21,3	17,2
Угорщина	1991	8,1	28,8	4,9	24,7	15,1	18,2
	2001	4,3	26,2	5,1	21,6	21,3	21,5
	2003	3,3	25,5	4,9	20,8	21,4	24,1
Польща	1992	6,6	33,2	7,9	19,9	8,7	23,7
	2001	3,8	24,1	7,2	29,1	15,3	20,5
	2004	2,9	26,6	5,5	28,4	16,4	20,2
Словацька Республіка	1993	6,1	30,0	4,9	28,4	14,8	15,7
	2001	4,5	24,7	5,1	28,9	19,9	14,9
	2004	3,9	26,5	5,6	25,8	21,3	16,9
Чеська Республіка	1991	5,5	37,9	8,1	17,6	18,5	12,3
	2001	4,2	32,9	7,2	25,2	15,6	14,9
	2003	3,0	30,7	6,7	25,8	16,7	17,1
Україна	1991¹⁾	22,4	41,9	8,1	11,7	4,6³⁾	11,3
	2001	16,1	30,2	4,0	26,3	9,8	13,6
	2004	11,9	29,8	4,2	28,0	10,7	15,4

* Розраховано за даними: Annual National Accounts databases, July 2005. –

<http://www.oecd.org/statisticsdata/>;

Структура ВДВ в Україні розрахована за даними: Національні рахунки України за 2003 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2005.

¹⁾ За галузями економіки.

²⁾ Середнє арифметичне по 5-ти країнах без Канади та Об'єданого Королівства.

³⁾ Включаючи пенсійне забезпечення.

На відміну від розвинених країн, в трансформаційних економіках збільшення частки зазначеної групи послуг відбувається поруч із зростанням частки торгівлі та транспорту, що за умов планової економіки (зорієнтованої переважно на розвиток індустрії) не отримали достатнього розвитку щодо вимог ринкової економіки.

Схожі за спрямованістю структурні зрушення спостерігаються і в економіці України. Але, незважаючи на те, що за роки трансформації частка фінансових і ділових послуг зросла більш ніж втричі (з 4,6 до 10,7%), за цим структурним параметром українська економіка значно поступається не тільки розвиненим країнам (в 2,8 рази), а також і трансформаційним країнам Центральної Європи (в 1,5–2 рази), що є наслідком недорозвиненості українського фінансового ринку. Негативною ознакою структурування української економіки є також занадто мала частка будівництва, що внаслідок інвестиційної кризи за роки трансформації зазнало нищівних втрат і зменшило свій внесок в виробництво ВДВ з 8,1% у 1991 р. до 4,2% в 2003 р., в той час як в розвинених країнах та постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи він знаходиться на рівні 6,6–5,3% (за винятком США).

Важливим індикатором ефективності структурних зрушень і просування країни в напрямку розбудови "економіки знань" є збільшення частки стратегічних секторів економіки, тобто тих видів економічної діяльності, що інтенсивно використовують знання і є вирішальними для забезпечення економічного зростання. За методологією OECD у структурі економіки виокремлюються п'ять стратегічних секторів: *перший* – високотехнологічні види промислової діяльності; *другий* – середньо високотехнологічні; *третій* – пошта та телекомунікаційний сервіс; *четвертий* – фінансові та страхові послуги; *п'ятий* – інші ділові послуги. Окрім зазначених п'яти секторів, до стратегічно важливих віднесені також соціально-орієнтовані види економічної діяльності: освіта та охорона здоров'я, від стану та динаміки яких залежить розвиток людського капіталу.

Загалом частка стратегічних секторів в українській економіці (без освіти та охорони здоров'я) за роки економічного зростання (2000–2003 рр.) збільшилася на 3,8 відсоткових пункти і досягла у 2003 р. 16,7 %, що наближається до рівня їх у Греції (17,1%) та Мексиці (18,4%) за станом на 2000р., але значно поступається розвиненим та успішним трансформаційним країнам (рисунок).

Особливо загрозливим є відставання за розвитком високо- та середньо високотехнологічних видів промислової діяльності, що за методологією OECD формують два перших із стратегічних секторів економіки, і на сьогодні є одним із головних чинників підвищення рівня конкурентоспроможності та забезпечення сталого динамічного зростання національних економік. У розвинених країнах світу ці виробництва отримують випереджаючий розвиток, які супроводжується структурними зсувами в бік зростання їх частки як у загальному випуску обробної промисловості, так і економіки в цілому. За станом на 2000 р. (останні дані, що були загальнодоступні на сайті OECD на момент написання статті) середньозважена частка високо- та середньо високотехнологічних виробництв в обробній промисловості в країнах "Великої сімки" досягла 47,3%, а у США наближається до 50%⁷ (табл. 3).

⁷ Розраховано за даними: OECD STAN and Annual National Accounts databases, May 2003.

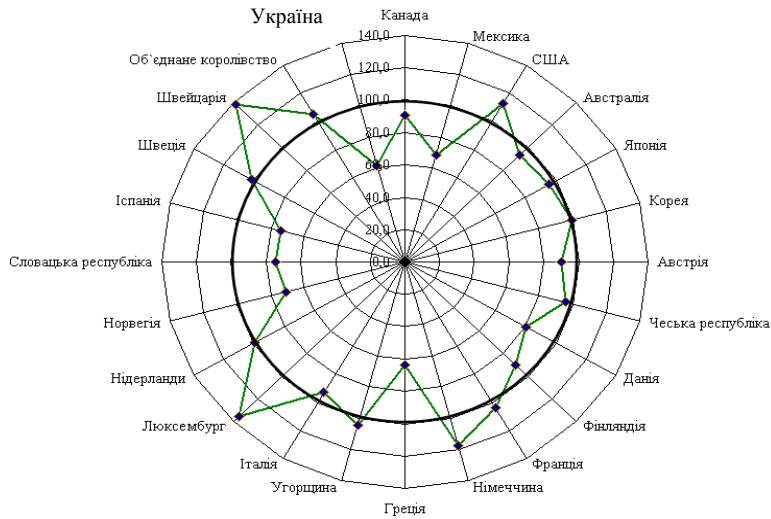

Рисунок. Частка стратегічних секторів (без освіти та охорони здоров'я) у ВВП, % (частка стратегічних секторів у ВВП ЄС = 100%)

Таблиця 3

Частка стратегічних секторів у загальному обсязі валової доданої вартості¹⁾ (у поточних цінах відповідного року), %

		Сектори, що інтенсивно використовують технологічні та наукові знання							
		Високотехнологічні	Середньо високотехнологічні	Пошта та телекомунікаційний сервіс	Фінансові та страхові послуги	Ділові послуги (без операцій з нерухомістю)	Разом з ринковими послугами	Освіта та охорона здоров'я	Всього
	ISIC Rev.3	2423, 30, 32, 33, 353	24 (без 2423), 29, 31, 34, 352, 359	64	65–67	71–74	(гр.1+гр.2+гр.3+гр.4+гр.5)	80, 85	(гр.6+гр.7)
A	B	1	2	3	4	5	6	7	8
Канада	1999	2,1	5,8	2,8	6,9	6,9	24,4	11,1	35,5
Мексика	2000	2,4	5,6	1,7	2,3	6,5	18,4	8,9	27,3
США	2000	3,7	4,2	3,5	8,8	10,3	30,4	11,5	41,9
			→						
Австралія	2000	3,3 ²⁾		3,1	7,1	11,5	25,0	10,9	35,9
Японія	2000	3,9	6,0	1,6	6,4	7,8	25,7
Корея	2000	7,0	7,0	2,1	6,6	4,0	26,8	7,6	34,4
Австрія	2000	2,1	5,4	2,0	6,8	7,9	24,2	9,8	34,0
Бельгія	2000	2,2	5,9	1,6	5,9	12,9	...
Чеська Республіка	2000	1,7	8,3	4,3	4,5	6,9	25,7	7,1	32,8
Данія	2000	2,3	3,9	2,4	5,0	8,1	21,7	15,2	36,9
Фінляндія	2000	6,1	5,0	3,2	3,8	6,1	24,3	12,2	36,5

Продовження табл. 3

		Сектори, що інтенсивно використовують технологічні та наукові знання							
		Високотехнологічні	Середньо високотехнологічні	Пошта та телекомунікаційний сервіс	Фінансові та страхові послуги	Ділові послуги (без операцій з нерухомістю)	Разом з ринковими послугами	Освіта та охорона здоров'я	Всього
	ISIC Rev.3	2423, 30, 32, 33, 353	24 (без 2423), 29, 31, 34, 352, 359	64	65-67	71-74	(гр.1+гр.2+гр.3+гр.4+гр.5)	80, 85	(гр.6+гр.7)
A	B	1	2	3	4	5	6	7	8
Франція	2000	2,4	5,1	2,2	5,0	13,4	28,0	11,4	39,4
Німеччина	2000	2,4	9,3	2,3	4,5	13,2	31,7	10,2	41,9
Греція	2000	0,5	1,2	3,3	5,0	7,0	17,1	10,1	27,2
Угорщина	2000	11,8 ²⁾	→	3,8	3,9	8,6	28,1	9,2	37,3
Ісландія	1999	2,3 ²⁾	→	...	6,5	13,3	...
Ірландія	1999	8,6	10,4	...	4,5	8,3	...
Італія	2000	1,9	5,6	2,3	6,2	9,1	25,0	9,7	34,7
Люксембург	2000	2,1 ²⁾	→	...	25,6	8,6	36,3	7,2	43,5
Нідерланди	2000	6,0 ²⁾	→	2,4	6,4	12,0	26,8	11,5	38,3
Норвегія	1999	1,0	2,4	2,2	3,9	9,4	19,0	13,6	32,6
Польща	1999	6,4 ²⁾	→	2,1	2,2	8,4	...
Португалія	1999	1,1	2,8	2,9	6,4	12,7	...
Словакія	1999	7,7 ²⁾	→	2,7	3,6	6,0	20,0	7,4	27,5
Іспанія	2000	1,2	4,8	2,6	5,2	5,9	19,8	10,2	29,9
Швеція	2000	3,7	7,1	2,8	3,8	10,0	27,4	14,8	42,2
Швейцарія	2000	9,3 ²⁾	→	3,0	16,1	8,5	37,0	5,8	42,8
Об'єднане королівство	2000	3,0	4,3	2,9	5,2	12,7	28,2	12,1	40,2
Україна³⁾	2000	1,1	3,9	2,6	2,1	3,2	12,9	7,9	20,8
	2003	0,8	4,0	3,6	3,9	4,4	16,7	9,4	26,1
ЄС	2000	2,3	6,0	2,4	5,3	11,0	27,0	11,0	38,0
Країни OECD⁴⁾	2000	3,2	5,2	2,7	6,7	9,6	27,4

¹⁾ Валова додана вартість вимірюються в базисних цінах у США, Японії, Кореї та Ісландії – за оцінкою факторів вартості.

²⁾ Включаючи середньо високотехнологічні види діяльності обробної промисловості.

³⁾ Розраховано за даними первинної статистичної звітності за формою 1-підприємство та Таблиці Витрати–Випуск за 2000 та 2003 рр. у цінах споживачів.

⁴⁾ OECD не включає Польщу та Туреччину.

Джерело: OECD, STAN database, 2003; National Accounts of OECD countries Vol. II, 2003; Secretariat estimates.

Характерно, що в розвинених країнах в останнє десятиріччя цей процес протікає більш повільно, ніж в країнах, що лідирують за темпами економіч-

ного зростання (Фінляндія, Ірландія) та трансформаційних країнах. Так, у середньому по країнах "Великої сімки" частка високотехнологічних виробництв у 2001 р. порівняно з 1991 р. зросла на 1,1 відсоткових пункти, а середньо високотехнологічних – на 0,5 відсоткових пункти. Проте у Фінляндії відбувся значний структурний зсув на користь високотехнологічних виробництв, питома вага яких збільшилася на 14,5 відсоткових пункти, що зумовило скорочення інших складових, особливо низькотехнологічних (на 9,9 відсоткових пункти). В Ірландії однаково інтенсивно зростали як високо, так і середньо високотехнологічні галузі, що зумовило майже однакове збільшення їх часток у загальній структурі ВДВ обробної промисловості, відповідно на 7,3 та 7,8 відсоткових пункти. Також динамічні зрушення на користь високотехнологічних виробництв мали місце і в трансформаційних країнах Центральної Європи, особливо Угорщині, де загальна частка високо та середньо високотехнологічних виробництв зросла на 12,8 відсоткових пункти.

Із зазначеного можна зробити два висновки: *по-перше*, на сучасній стадії економічного розвитку в більшості розвинених країн вже існує певна усталеність структури обробної промисловості за технологічним рівнем, що пов'язано із поступовим вичерпанням інноваційних заділів, які є матеріалізацією фундаментальних ідей 1970-х–1980-х рр. *По-друге*, "прорив" в економічному зростанні країн, які на цей час ще відстають від найрозвиненіших країн світу, може бути досягнутим саме за рахунок випереджаючого розвитку високотехнологічних промислових виробництв і розширення експорту їх продукції. Саме таким шляхом йдуть Фінляндія, Ірландія, країни Південної Азії, Угорщина. У 2003р. продукція високотехнологічних галузей становила більш 50% загального експорту обробної промисловості Ірландії, більш 30% експорту в Швейцарії, Кореї, США, Об'єднаного Королівства, Угорщини та Нідерландів [19].

На жаль, в Україні відбуваються протилежні процеси: частка високотехнологічних виробництв не тільки залишається занадто низькою, але й набула тенденцію до скорочення. Так, за 2000–2004 рр. частка високотехнологічних виробництв у загальному випуску продукції обробної промисловості скоротилася з 4,9 до 3,9%, що було, насамперед, зумовлене скороченням питомої ваги фармацевтичного виробництва та виробництва авіаційної та космічної промисловості. Це свідчить про неспроможність українського Уряду в умовах недостатнього внутрішнього попиту на високотехнологічну та інноваційну продукцію забезпечити захист і стимулювати розвиток найбільш прогресивних галузей обробної промисловості. За таких умов економіка України все більшою мірою стає залежною від імпорту нових технологій, у свою чергу експортуючи, продукцію переважно з низьким ступенем обробки, на яку припадає більше двох третин українського експорту (табл. 4).

При цьому більше 40% загального обсягу експортних поставок припадає на продукцію металургії, а близько 10% – хімічної промисловості, що є свідченням низької диверсифікації промислового виробництва. До того ж офіційні статистичні дані щодо експорту високотехнологічної та середньо

високотехнологічної продукції є дещо завищеними. Наші дослідження показують, що реальна частка експорту високотехнологічної продукції скоріше знаходиться в діапазоні 1,5–2,0%, що більше кореспондується із статистичними даними за 2005 р. Зафіксована вища питома вага цієї групи товарів в експорті за 2002–2004 рр. значною мірою спричинена практикою фіктивного експорту високотехнологічної продукції, що набула суттєвого розповсюдження в останні роки і використовувалася з метою незаконного відшкодування ПДВ. Наведені дані щодо структури експорту підтверджують відсутність позитивних структурних зрушень у промисловості, що є чинником низької конкурентоспроможності української економіки.

Таблиця 4

Структура українського експорту промислової продукції
за технологічним рівнем*, %

Групи промислової продукції	2002	2003	2004	2005
Високотехнологічні виробництва	3,4	4,6	4,1	2,2
Середньо високотехнологічні виробництва	20,9	22,0	23,9	22,5
Середньо низькотехнологічні виробництва	57,9	54,7	56,4	58,6
Низькотехнологічні виробництва	17,7	18,7	15,5	16,7

* Розраховано за даними: Первинна інформація по формі 1-підприємство (річна), без фермерських господарств із кількістю працюючих до 5-ти осіб, фізичних суб'єктів підприємницької діяльності за 2000–2004 рр.

На відміну від більшості трансформаційних країн Центральної та Східної Європи в Україні, за відсутності дієвої науково-технологічної та структурної політики, двигунами промислового виробництва у 2000–2004 рр. були лише два середньо низькотехнологічних виробництва, а саме: *металургія та оброблення металу і виробництво коксу продуктів нафтоперероблення та ядерного палива*, спільна частка яких у 2004 р. досягла 41%.

Відтворення промислового виробництва в період економічного зростання відбувається за рахунок середньонизьких технологій без життєво потрібної модернізації виробничого апарату. Низька диверсифікація промислового виробництва, а також переважний розвиток середньо та низькотехнологічних видів економічної діяльності виробництв, частка яких в обробній промисловості протягом періоду економічного зростання утримується на рівні 76%, є небезпечним явищем і закладає підґрунтя до подальшої деградації структури української економіки та уповільнення загальноекономічної динаміки.

Проведення порівнювального аналізу структури української економіки за стратегічними секторами економіки ускладнюється відсутністю офіційних статистичних даних щодо виробництва ВДВ високотехнологічними та середньо високотехнологічними видами діяльності обробної промисловості. Іншим методологічним аспектом, який знижує достовірність проведених порівнянь, є те що критерієм виокремлення стратегічних секторів слугує рівень наукомісткості, тобто наскільки активно вони виробляють і споживають знання. Проведені нами розрахунки показують, що за цим показником Україна суттєво поступається критеріям, які прийняті у розвинених країнах. Високо та се-

редньо високотехнологічні групи промисловості України є такими за формальною ознакою, тобто приналежності підприємств, які за Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД) відносяться до високотехнологічних, але за обсягом використання в виробництві досягнень науки і досліджень не відповідають критеріям, покладеним в основу розподілу промисловості на групи за технологічним рівнем за методологією OECD. Так, у середньому за 1991–1999 рр. витрати на науково-дослідницькі та дослідні роботи (НДДКР) у співвідношенні до валового випуску в обробній промисловості країн OECD становили 2,5% [20], а в Україні – лише 0,6%. Частка витрат на ці роботи в валовому випуску металургії та оброблення металу України втричі поступається середнім показникам країн OECD і становить відповідно 0,2 та 0,6%, а в хімічній промисловості – більше ніж в 5 разів і становить відповідно 0,6 та 3,1%. Свідченням недостатньої технологічної розвиненості видів економічної діяльності, що за КВЕД відносяться до цієї групи, є також те, що всупереч загальносвітовій практиці в Україні саме групи високотехнологічних та середньо високотехнологічних видів діяльності обробної промисловості відрізняються найнижчими показниками продуктивності праці (табл. 5).

Таблиця 5

Продуктивність праці в обробній промисловості України за 2000–2004 рр.*,
тис. грн у розрахунку на одного зайнятого

Групи	2000	2001	2002	2003	2004
Група "А" – високотехнологічні	21,7	29,4	33,2	42,0	55,9
Група "В" – середньо високотехнологічні	22,0	28,0	31,6	49,1	73,9
Група "С" – середньо низькотехнологічні	58,4	63,8	77,6	112,8	178,8
Група "D" – низькотехнологічні	33,3	41,9	46,5	60,8	80,3
Обробна промисловість	35,6	42,8	49,7	70,6	105,0

* Розраховано за даними: Первинна інформація по формі 1-підприємництво (річна) за 2000–2004 рр.

Необхідно підкреслити, що забезпечення випереджаючого розвитку високотехнологічних виробництв є, насамперед, наслідком цілеспрямованої державної політики. Так, стимулювання розвитку європейського простору інновацій, досліджень і розробок, поруч із створенням інформаційного суспільства, визначено як одне із першочергових завдань Програми поліпшення конкурентних позицій ЄС, прийнятої на Лісабонській Європейській Раді у березні 2000 р. [21]. Стимулювання цивільних НДДКР у передових сферах науки та технології; створення сприятливого підприємницького клімату для здійснення НДДКР; надання підтримки університетам і удосконаленню вищої шкільної освіти є основними напрямками державної науково-технологічної політики США [22].

Низька частка фінансових і страхових послуг у структурі ВДВ є наслідком недорозвиненості українського фінансового ринку та ринку страхових послуг. Загалом за рівнем розвиненості фінансових ринків серед 104 країн Україна займає 81 місце, випередивши із трансформаційних країн лише Грузію (96 місце), а також країни, які утворилися на території колишньої Юго-

славії (за винятком Словенії – 61 місце) та Болгарію (100 місце) [див. 16]. Якість фінансової інфраструктури погіршується також і низькою міцністю українських банків. За цим показником Україна посіла лише 93 місце, випередивши із вищезазначених країн лише Сербію та Чорногорію (100 місце) [див. 16]. Водночас досконалість та ефективність фінансових ринків є однією із основних умов залучення прямих іноземних інвестицій, а також одним із основних критеріїв конкурентоспроможності національних економік.

Номінально за часткою видів економічної діяльності, що зумовлюють розвиток людського капіталу (освіта та охорона здоров'я) Україна, хоча і поступається середньому значенню країн Європейського союзу (11,0%), але має досить високий показник (9,4%), що перевищує показники таких розвинених європейських країн, як Люксембург, Швейцарія та більшості із трансформаційних країн Центральної та Східної Європи. Але якість послуг, що надають соціально зорієнтовані види економічної діяльності набагато відстає від рівня, що притаманний європейським країнам, особливо у сфері охорони здоров'я. За рейтинговими оцінками конкурентоспроможності Світового Економічного Форуму за 2004–2005 рр., за рівнем диференціації якості медичного обслуговування багатих та бідних громадян, Україна посіла 82 місце, пропустив поперед себе всі трансформаційні країни Центральної та Східної Європи, Балтії, а також Російську Федерацію (78 місце) та Грузію (80 місце) [див. 16]. Свідченням низької якості медичного обслуговування є також низькі показники тривалості життя населення України та високі показники дитячої смертності. Водночас саме розвиток людського капіталу є одним із головних завдань, що зараз стоїть перед економікою. Якщо ми хочемо наблизитися до стандартів розвинутих країн, то повинні цілеспрямовано підвищувати якість охорони здоров'я та освіти.

ВИСНОВКИ

Загальними закономірностями структурних зрушень, які відбуваються в національних економіках на сучасному етапі є зростання частки високотехнологічних виробництв обробної промисловості, телекомунікаційних, фінансових та бізнесових послуг, а також соціально орієнтованих видів економічної діяльності, що саме і формують стратегічні сектори національних економік на сучасному етапі розвитку.

Попри те, що за спрямованістю макроструктурні зрушення в українській економіці загалом відбуваються в руслі загальносвітових тенденцій, за їх інтенсивністю Україна значно відстає від трансформаційних країн Центральної та Східної Європи. Як наслідок, Україна має спотворену структуру економіки, за пропорціями наближену до структур бідних країн світу, що не відповідає критеріям конвергенції до країн ЄС і ускладнює процес приєднання України до цього співтовариства. Найбільш рельєфними відмінностями є гіпертрофовано завелика частка сільського господарства, занадто низький розвиток високотехнологічних секторів економіки та більш ніж двократне відставання за часткою фінансових і ділових послуг.

Формування відсталого структури економіки є, насамперед, наслідком слабкості державних інституцій, відсутності в країні стратегії структурної

перебудови із чітко сформованим баченням майбутніх структурних орієнтирів та дієвої науково-технологічної політики, несприятливим середовищем для підприємництва та інвестицій, у тому числі іноземних. Гармонізація структурних пропорцій економіки, за рахунок більш ефективного розподілу наявних ресурсів є основою підвищення рівня продуктивності виробництва та розширення бази економічного зростання трансформаційних економік.

Література

1. Clark C. The Condition of Economic progress, McMillan, London, 1940.
2. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2004.
3. Kuznets S.S. Economic Growth of Nations: Total Output and Production Structure. Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 1971.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество // Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
5. Touraine A. The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society. N.Y., 1971.
6. Друкер П. Посткапиталистическое общество // Новая индустриальная волна на Западе: Антология. – М.: Академия, 1990.
7. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М.: Прогресс, 1969.
8. Porat M., Rubin M. The information economy: Development and measurement. Washington, 1978.
9. Rostow W. The Stages of Economic Growth : A Non-Communist Manifesto. 1960
10. Gacs Janos. Structural Change and Catching Up: Experience of Candidate Countries. Interim Report. IIASA, Austria, April 2002.
11. Reich R. The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism. – N.Y., 1992.
12. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. – М.: Academia, Наука, 1998. – 640 с.
13. Romer, P.M. Why, Indeed in America? Theory, History and the Origins of Modern Economic Growth. Cambr (Josef Cortright "New Growth Theory, Technology and Learning". A Practitioners Guide, 2001.
14. International Standard Industrial Classification (ISIS), третья версія (Revision 3) // <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=14&Lg=1>.
15. World Development Indicators 2005 / World Bank. – Washington. – P. 396.
16. The Global Competitiveness Report 2005–2006 is published by the Global Competitiveness Programme. Geneva, 2005. p. 628.
17. От экономики переходного периода к экономике развития // Меморандум об экономическом положении Российской Федерации / Мировой банк. Отдел экономической политики. Регион Европы и Центральной Азии. – 2004. – Апрель.
18. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України. – К.: Наук. думка, 2004. – 318 с.
19. OECD SCINCE, TECHNOLOGY AND INDUSTRY: SCOREBOARD 2005 – ISBN–92–64–010556. OCED 2005.
20. Annual National Accounts databases, July 2004 // http://www.oecd.org/statisticsdata/0,2643,en_2649_34259_1_119656_1_1_1,00.html
21. Presidency Conclusions, Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000 // http://europa.eu.int/ISPO/docs/services/docs/2000/jan-march/doc_00_8_en.html
22. Imperatives for Innovation: The Second National Innovation Summit 2001. – Washington, D.C.: Council on Competitiveness, 2001.